

Prostor zbilje, prostor mašte i prostor alegorije: vedute hrvatskih gradova u grafici od 15. do 17. stoljeća

Prije deset godina objavljena je reprezentativna monografija Mirka Markovića pod naslovom *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama* (AGM, Zagreb, 2001.). U knjizi velikog folio-formata na oko 700 stranica reproducirano je 380 veduta na kojima je prikazano 65 hrvatskih gradova – neki, dakako, u više varijanti. U Markovićevoj knjizi, međutim, nema nekih važnih i zanimljivih veduta hrvatskih gradova iz najranijeg vremena grafičke vedutistike pa tako ni najstarije uopće, vedute Poreča.¹ Osim toga, njegova se knjiga nimalo ne bavi vedutama, osim što ih reproducira. Njegovi opširni tekstovi osvrću se na povijesti pojedinih gradova; vedute su im tek pridodane kao ilustracijski materijal – uglavnom bez komentara, nerijetko i bez navođenja izvora.² Kad je, pak, riječ o reproduciranju, većina je veduta grubo redizajnirana nepotrebnim mehaničkim koloriranjem, čime je falsificirano njihovo stvarno stanje. Cilj ovoga sažetog rada nije, međutim, kritika Markovićeve knjige, već njezina dopuna. Ta mi je knjiga, naime, pružila povod da iznesem neke važne komunikacijske aspekte koje je potrebno uzimati u obzir pri »čitanju« i tumačenju veduta kao dragocjene vizualne građe povijesnoga karaktera.

Od skromnih početaka u drugoj polovini 15. stoljeća proizvodnja vedutističkih, odnosno kartografskih, vizualija tijekom ranoga novog vijeka vrtoglavo se povećala zahvaljujući razvoju grafičkih tehnika, nakladništva i mrežama raspisivanja tiskovina u Europi. U ovom slučaju pratimo jasnu uzlaznu liniju procesa u kojem proizvodnja potiče potražnju, odnosno potrošnju, i obrnuto. Pritom se autori i nakladnici trude da sve boljim i privlačnije dizajniranim vedutama privuku što više interesenata. Prva je tehnika umnažanja veduta bio drvorez, a najstarije su vedute zapravo drvorezne ilustracije u knjigama povijesne i putopisne tematike. U tom žanru naći ćemo i prve vedute hrvatskih gradova. Njihov je broj uistinu malen, a najranija je veduta Poreča (sl. 1) objavljena u znamenitoj putopisnoj knjizi Bernarda von Breidenbacha *Peregrinatio in terram sanctam* (Mainz, 1486.). Kanonik katedralnog kaptola u Mainzu, Bernhard Breidenbach na put u Svetu Zemlju krenuo je iz Venecije 1. lipnja 1483., a u luku Jaffa na sredozemnoj obali, odakle se dalje kopnom išlo u Jeruzalem, njegov je hodočasnički brod uplovio 7. srpnja. Tijekom putovanja brod je pristao u pet luka: Poreču, Krfu, Modonu, Rodu i Cipru. Vrativši se u Mainz, Breidenbach je objavio svoje putne bilješke, ali i crteže koje je na licu mjesta priredio njegov suputnik, slikar Erhard Reuwich. Naime, Reuwichove su »vizualne bilješke« prenesene u tehni-

ku drvoreza i otisnute zajedno s tekstom u Breidenbachovoj knjizi. Ti su drvorezi izvanredno zanimljivi kao prva i autentična reporterska slikovna svjedočanstva profesionalnog crtača koja prate pisani izvještaj u knjizi. Vedute su u pravilu longitudinalnoga, poprečnog formata. Neke su veličine dvostruke stranice knjige (»duplerice«), a dvije najvažnije, veduta Venecije i veduta Jeruzalema, višestruko su presavijene i vrlo ih je teško reproducirati. Breidenbachova je knjiga bila izvanredno dobro prihvaćena od publike – u sljedeća tri desetljeća doživjela je 12 izdanja na latinskom, njemačkom, francuskom, nizozemskom i španjolskom jeziku. U većini tih izdanja upotrijebljeni su originalni Reuwichovi drvorezi ili su napravljene njihove kopije. Veduta Poreča nastala je zahvaljujući činjenici da se u njemu usidrio mletački jedrenjak kojim su hodočasnici putovali u Svetu Zemlju. Reuwich je, koliko vidimo, svoj crtački posao obavio savjesno i s razmjerno visokim stupnjem vjerodostojnosti u odnosu prema stvarnosti.³ Na svojoj veduti nastoji dočarati izgled grada s mora, promatrajući ga očigledno s broda koji je usidren pred lukom. Desno je otok Sv. Nikole s okruglom kulom svjetionika i crkvicom, a lijevo mali škof Barbaran. Grad je opasan visokim zidinama s kruništima, ojačanim četvrtastim kulama. Ispred gradskih vrata velika je kula na kojoj se razabire lav sv. Marka, u njezinu je podnožju lođa. Od građevina unutar zidina jasno je istaknut romanički zvonik Eufrazijane. Dapače, u prostor zbilje u koji smješta vedutu i čiji je ona sastavni dio, crtač je umetnuo i čamac koji vidimo u prednjem planu, a u kojemu se skupina hodočasnika s usidrenoga broda prebacuje u grad (ili se iz njega vraća na brod). Međutim, crtaču je na veduti nedostajala pozadina – i on ju je izmislio. Izmislio je brežuljke koji se stupnjevito dižu i poput laganih kulisa popunjavaju horizont. Te brežuljke, dakako, nije mogao vidjeti s broda odakle je crtao. Slično je postupio i kad je priređivao vedutu Venecije. Međutim, brežuljci su mu u oba slučaja kompozicijski nedostajali i on ih je maštovito dodao: prostoru zbilje pridružio je svoj izmišljeni prostor, prostor mašte. Takvih maštovitih elemenata ima i na drugim Reuwichovim vedutama i ilustracijama Breidenbachova putopisa, no ovdje nije prilika da se njima bavimo. U svakom slučaju, Poreč je, osim Dubrovnika, jedini grad na hrvatskoj obali Jadrana (zapravo, u čitavoj Hrvatskoj) koji se vjerodostojno prikazanim prostorom pojavljuje u širem sklopu europske vizualne komunikacije u doba inkunabulistike.

Od dvije vedute Dubrovnika iz razdoblja inkunabulistike ovdje ćemo kao primjer uzeti onu koja je otisnuta u popu-

larnoj kronici talijanskoga autora Jakova Filippa Forestija iz Bergama (sl. 2).⁴ Drvorezbar koji je izradio vedutu morao je imati neki predložak, neku skicu koja dočarava zbiljski okoliš grada, njegove zidine i kule, pa i najvažnije građevine u unutrašnjosti. Crkva koja se opaža u prednjem planu vjerojatno je romanička katedrala, međutim, ona nema kupolu, koju je prema pouzdanim izvorima imala, a koja se vidi na reljefnoj veduti grada koju u ruci drži srebrni kip sv. Vlaha iz polovine 15. stoljeća (danas u crkvi sv. Vlaha) i koja je »snimljena« s posve druge, povišene točke.⁵ Neobična centralna građevina lijevo je velika Onofrijeva česma s koje padaju mlazovi vode, i koja strši između drugih zgrada kao objekt od posebne važnosti u gradu. Na hridi lijevo diže se tvrđava sv. Lovrijenca, a od njeđa do četvrtaste kule gradskih zidina povučena je linija slična žičari. Autor informativnog crteža istaknuo je najvažnije elemente za prepoznavanje grada: zidine, kule, katedralu i veliku česmu. Drvorezac je pomalo nespretno i kruto crtež prenio na drvenu ploču, koja je služila kao matrica za otiskivanje. Upravo se u toj naglašenoj i tvrdoj linearnosti očituje tehničko ograničenje drvoreza. Zato se tijekom 16. stoljeća za izradu kvalitetnijih veduta sve više upotrebljava tehnika bakroreza koja omogućava mnogo bogatije tonske prijelaze s jačim efektom plasticiteta i dubinske protežnosti, uz obilje sitnih pojedinosti, koje, za razliku od drvoreznog nožića, može izvući bakrorezna igla.

Efekt napretka u tehnici očituju se na veduti Šibenika, nastaloj oko 1570. (sl. 3). Premda nije potpisana, po načinu grafičke obrade zaključujemo da je njezin autor bakrorezac Martin Rota Kolunić, podrijetlom Šibenčanin, koji u to doba djeluje u Veneciji.⁶ Veduta je izrađena u tehnici bakropisa koja postiže mekane crtačke efekte, a vrlo je pogodna za brzi rad grafičara. Nažalost, otisak koji imamo u Hrvatskom državnom arhivu nije osobito oštar. Ta snimka Šibenika s tvrđavom sv. Nikole u prednjem planu zapravo je povećana veduta s panoramskog zemljovida poznatog pod naslovom *Sito particolare di contado di Sebenico*. Taj također bakropisni zemljovid nastao je, kako stoji u naslovnoj kartuši, u Šibeniku 1570. Izdao ga je venecijanski nakladnik Paolo Forlani.⁷ Zemljovid i upravo epohalna veduta dobro su poznati u kartografskoj literaturi ali nažalost, Marković ih nije uvrstio u svoju knjigu. Ovdje želim nadoknaditi taj propust jer, kad je riječ o veduti, pred sobom imamo najvjerodostojniji i najdetaljniji prikaz, upravo minuciozni portret, nekoga hrvatskog grada u 16. stoljeću uopće. Veduta je poslužila kao predložak nizu veduta Šibenika u tzv. *isolarima*, zbirkama veduta gradova koje se doticalo pri plovidbi iz Venecije na Levant.⁸ U njima je Rotina, crtački profinjena snimka Šibenika neznatno izmijenjena, u skladu s crtačkim stilom manje vještih autora. To vrijedi i za primjenu Rotine vedute u znamenitoj univerzalnoj zbirci prikaza gradova, *Civitates orbis terrarum*, nakladnika Georga Brauna i Franza Hogenberga.⁹ Njezin je kopist očigledno imao originalnu vedutu, a ne neku od kopija u *isolarima* i uložio je uistinu mnogo truda u savjesno kopiranje najsitnijih pojedinosti. Vizualna privlačnost vedute povećana je koloriranjem, no neki su primjerci ostali nekolorirani. Veduta Šibenika izvrstan je primjer visokog stupnja empirijske kartografije i vedutistike 16. stoljeća, a zbirke poput venecijanskih izolara ili *Civitates Orbis terrarum* Brauna i Hogenberga preferirale su upravo originalne

empirijske vedute sa što manjim dodatcima mašte i fantastike.

Popularnost nekoga grada u ranom novom vijeku – kao i danas – često su određivali politički događaji, prije svega, bitke u ratovima s Turcima. Zahvaljujući takvom zbivanju, najpopularniji sjevernohrvatski grad u kasnom 16. i početkom 17. stoljeća postao je Sisak nakon znamenite bitke s Osmanlijama 1593.¹⁰ Bitka se odigrala u doba kad je na europskom komunikacijskom prostoru već uvelike vladao medij tzv. ilustriranih letaka kojima su se riječju i slikom širokoj publici prenosile najrazličitije vijesti. Turci su 1591. – 1593. tri puta pokušali osvojiti sisačku tvrđavu. O drugom pokušaju u srpnju 1592. izvještava ilustrirani letak, objavljen kod bečkog nakladnika Wolfganga Halbmeistera (sl. 4). Na njemu je prikazana sisačka tvrđava pravokutnog izgleda s velikom crkvom s dva tornja na pročelju, nazvana Closter Zisek. Prikazana je i ratna varka zapovjednika tvrđave, kanonika Nikole Mikca (tituliran kao opat) koji je navodno objavio da će se predati, pa je tako namamio pet stotina Turaka u tvrđavu, a onda spustio željezne rešetke na vratima i počeo pucati po njima iz svih topova. Ta je priča vjerojatno izmišljena kao što je izmišljena i veduta grada. Riječ je o senzacionalistički stiliziranoj vijesti koja je trebala podići moral kršćana u borbi protiv Turaka.

Sisak je postao još zanimljiviji nakon pobjedonosne bitke 22. lipnja 1593., koja je Turcima zadala snažan udarac, ali nije spriječila osvajanje tvrđave u kolovozu iste godine. U Austrijskom državnom arhivu čuva se skicozni crtež bitke kod Siska s precizno iscrtanim topografskim elementima čitavoga okoliša, raspored vojnih postrojbi i logora, te dakako – same sisačke tvrđave na ušću Save i Kupe lijevo. Na prikazu se vidi trokutni oblik tvrđave s četvrtom kulom i drvenim palisadama. Prva grafička veduta Siska izrađena prema tom ili nekom sličnom informativnom predlošku objavljena je, koliko znamo, tek deset godina poslije, 1603. u knjizi Hansa Ortela (Ortelius), *Chronologia oder historische Beschreibung...*¹¹ Najveći dio ilustracije zauzima prikaz sukoba kršćanske i turske vojske, no veduta Siska lijevo približena je zbiljskom izgledu tvrđave; jedino što je crtač dodao razvedene bastione s kortinama prema kopnenoj strani, kojih nije bilo. Međutim, oni će postati sastavni dio prikaza Siska na prikazima u ranom 17. stoljeću, primjerice na ilustraciji iz knjige Wilhelma Dilicha, *Ungarische Chronica...* (Kassel 1606.), s obrnutom orijentacijom (sl. 5). Na tu se vedutu oslanja i prikaz grada na alegorijskoj slici bitke kod Siska, koju je za cara Rudolfa II. početkom 17. stoljeća izradio Hans von Aachen (sl. 6).

Dilichova veduta Siska poslužila je kao jedan od predložaka u golemoj zbirci alegorijskih veduta s moralistično-emblematičnim slikovnim i tekstovnim dodacima koju su 1625. u Frankfurtu na Majni pod naslovom *Thesaurus philopoliticus* započeli izdavati Daniel Meissner i Eberhard Kieser.¹² Zbirka se sastoji od adaptiranih veduta gradova koje su u to doba kolale europskim komunikacijskim tržištem. Adaptacija ovdje podrazumijeva temeljiti redizajn kojim se već poznatoj veduti pridaje dodatna simbolička, odnosno amblematska vrijednost. Ona je u obliku sentencije, odnosno mota naznačena prigodnim naslovom na latinskom, a protumačena je latinskim stihom s njemačkim prijevodom na

donjoj margini. Svrha je takvog vedutizma, kako pojašnjava Daniel Meissner, da se čitatelja pouči i usmjeri prema boljem načinu življenja – dakle jedan široko shvaćen individualni i društveni moralizam. U slučaju Siska (sl. 7) izabran je motiv svjetionika i moto »Errantibus viam monstrare« (Pokazati put zabludjelima). Pritom je značenje grada vjerojatno povezano s njegovom ulogom u presudnoj bitci s Turcima, no to nije posve sigurno. To vjerojatno vrijedi i za Petrinju (sl. 8) koja je dobila moto »Justus in periculo securis est« (Pravednik je siguran u opasnosti). Amblemski je simbol ovdje orao u kojeg udara munja ali mu ne može naškoditi.

Veduta Šibenika (sl. 9) koju posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu potječe, kao i veduta Petrinje, iz ponovljenog izdanja Meissnerova djela 1638. pod naslovom *Sciographia cosmica*.¹³ Šibenik je povezan s medicinskim značenjem. Njegov je naslov *Honora medicum propter necessitatem* (prema Sirahovoj knjizi: Časti liječnika čašću koja mu pripada).¹⁴ Lijevo je prikazan liječnik oslonjen na veliku bačvu, u ruci drži kesu s novcem kao plaću koja pripada liječniku, a takvo značenje ima i bačva kao oblik plaće uaturi. Ovdje je izraz *honora medicum* doslovno prenesen na sliku kao honorar ili plaća.¹⁵

U Meissnerovu je zbirku uvršten i Poreč (sl. 10). Njegova je veduta potekla od predloška u Breidenbachovu putopisu; veduta je prošla prethodnu obradu u *Civitates orbis terrarum* Brauna i Hogenberga. Moto je na njemačkom i glasi »Der recht tut wirds einmahl finden« (Pravednik će doći na svoje). U prvom je planu kao simbolički motiv prikazan lav koji je napao kozu. Savjet je na latinskom: »Budi ustrajan i izdržljiv, kad-tad pravedna će stvar pobijediti. Po svom usudu postaješ pobjednikom«. Taj se amblem katkad tumači kao prohabsburški stilizirana alegorija Istre (simbol koze) pod mletačkom vlašću (koju simbolizira lav sv. Marka). Takvom tumačenju trebalo bi još argumenata da bude posve uvjerljivo. U svakom slučaju, vedute gradova mogu, ali ne moraju, imati veze s amblemskim sadržajima. Kod Siska, Petrinje, pa i Poreča ta veza donekle je zamisliva, no kod Šibenika, kao i kod mnogih drugih gradova u Meissnerovoj zbirci, teže ju je uspostaviti. Ta golema zbirka od 800 amblema s vedutama pokazuje da su autori prikaze gradova preuzimali iz različitih izvora i da su njihovim korištenjem željeli stvoriti određeni stupanj enigmatičnosti. Time su ujedno postigli originalnost, izdvajajući se između drugih, veoma brojnih knjiga s amblemima koje su preplavile komunikacijski prostor prve polovine 17. stoljeća u Europi.

S ovih nekoliko primjera vedutističke građe od kraja 15. do sredine 17. stoljeća želio sam pokazati kako su i hrvatski gradovi, premda u skromnom opsegu, našli svoje mjesto u semantičkim poljima slikovne komunikacije ranoga novoga vijeka. U tom sklopu nama je osobito važno ono što povjesničari zovu »slikovnom evidencijom«, naime, stupanj vjerodostojnosti u prenošenju zbiljskog izgleda tih gradova u dotičnom vremenu. No, upravo je pri određivanju stupnja vjerodostojnosti potrebno analizirati udio mašte i simbolike u stvaranju, kao i u kasnijem korištenju tih najranijih »portreta« naših gradova.

Bilješke

1 Vedute koje donosi Marković (MIRKO MARKOVIĆ, *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*, Zagreb, 2001.) nastajale su od kraja 15. do kraja 19. stoljeća. Obuhvaćajući tako velik vremenski raspon, autor se morao ograničiti na izbor iz goleme količine rukopisne i tiskane građe, koja je osobito zamašna u 18. i 19. stoljeću. Međutim u ranijim stoljećima, posebice u 15. i 16., ta se količina naglo smanjuje, pa je i izbor utoliko lakši.

2 Nažalost, izvori su u više slučajeva pogrešno ili nerazumljivo navedeni. Primjerice, jedan od najvažnijih, zbirka Brauna i Hogenberga u Markovićevoj se knjizi na posve nejasan način citira kao Braunio Agripinatae G., *Urbium Precipuarum mundi theatrum*, Colonia Agripina 1572–1618, 6 vol. (str. 651).

3 O tome usp. FRIEDERIKE TIMM, *Der Palästina-Pilgerbericht des Bernhard von Breidenbach und die Holzschnitte Erhard Reuwichs. Die Peregrinatio in terram sanctam (1486) als Propagandainstrument im Mantel der gelehrten Pilgerschrift*, Stuttgart, 2006., 144 i d. Autorica pretpostavlja da se Reuwich u slučaju Poreča služio nekim već postojećim predloškom vedute koji je prilagodio svojim potrebama, odnosno svojem »terenskom« iskustvu.

4 Prvo izdanje Forestijeve kronike pod naslovom *Supplementum chronicarum* bilo je 1483. u Veneciji. Primjerci Forestijeve kronike, izdanje Venecija, 1492. čuvaju se i u Hrvatskoj, u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, sign. MR 1098, 1099. Usp. DRAŽEN BUDIŠA, VLADIMIR MAGIĆ, MILAN PELC, *Slika u knjizi. Iluminirani kodeksi i ilustrirane knjige od XI. do XVI. stoljeća iz riznica Metropolitane i Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb, 1987., br. 66. Veduta je na listu 146 verso, *Liber nonus*, odmah nakon Venecije. Kratki tekst donosi opis osnivanja Dubrovnika i dubrovačkog uređenja, a izričito spominje lanac koji zatvara luku. Druga je, donekle slična ali nipošto identična, veduta Dubrovnika u kronici Wernera Rolevincka, *Fasciculus temporum*, Augsburg, 1481. Usp. reprodukciju u MIRKO MARKOVIĆ (bilj. 1), 596.

5 Usp. MIRKO MARKOVIĆ (bilj. 1), 597 i d.

6 Usp. MILAN PELC, *Život i djela šibenskog bakroresca Martina Rote Kolunića*, Zagreb, 1997., 232.

7 MILAN PELC (bilj. 6), 230.

8 Usp. DRAŽEN BUDIŠA, VLADIMIR MAGIĆ, MILAN PELC (bilj. 4), br. 87 i 89; MILAN PELC (bilj. 6), 224 i d.; ANICA KISIĆ, *O Camocijevu i Rosaccijevu izolaru iz hrvatskih zbirki / The Origins of Camocio's and Rosaccio's Isolario in Croatian Collections*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske / Five Centuries of Maps and Charts of Croatia*, (ur.) Drago Novak, Miljenko Lapaine, Dubravka Mlinarić, Zagreb, 2005., 293–330.

9 Zbirka je objavljena u 6 svezaka u Kölnu od 1572. do 1617., veduta Šibenika u sv. 2, 1576., njemačko izdanje.

10

Usp. MILAN PELC, *Vijest – senzacija – propaganda: predstavljajne povijesnog događaja u doba ranog novog vijeka na primjeru bitke kod Siska*, u: *Sisačka bitka 1593.*, Zagreb, 1994., 163-186.

11

Biblioteka Metropolitana u Zagrebu ima izdanje iz 1620., s istim vedutama čiji je autor Hans Sibmacher.

12

Njemački naslov je *Politisches Schatzkästlein*. »Poeta laureatus« Daniel Meissner bio je autor tekstova, a bakrorezac-nakladnik Eberhard Kieser, autor grafičkih priloga. Usp. faksimile: Daniel

Meissner, Eberhard Kieser, *Politisches Schatzkästlein*, Faksimile-Neudruck der Ausgaben Frankfurt am Main 1625–1626 und 1626–1631, 2 sv., Unterschneidheim, 1979.

13

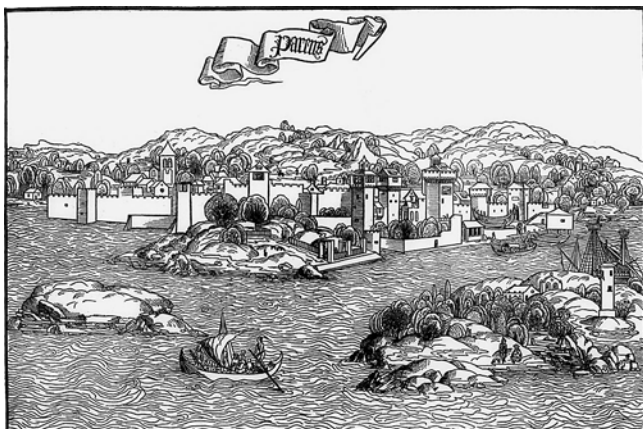
Sve su vedute objavljene već u prvom izdanju.

14

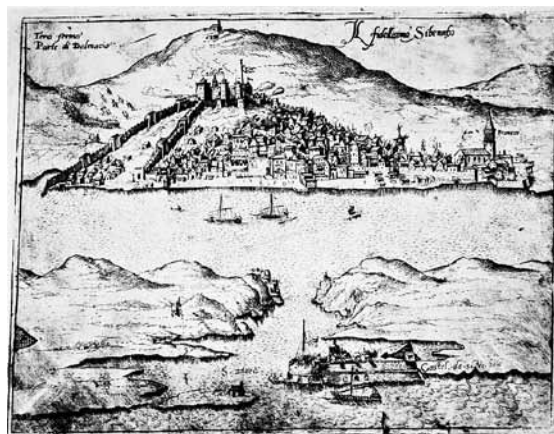
Biblija, Knjiga Sirahova, 38, 1.

15

Motiv s bačvom dobro je došao šibenskom Vinoplođu koji je amblemsku vedutu iskoristio za promociju Debita.

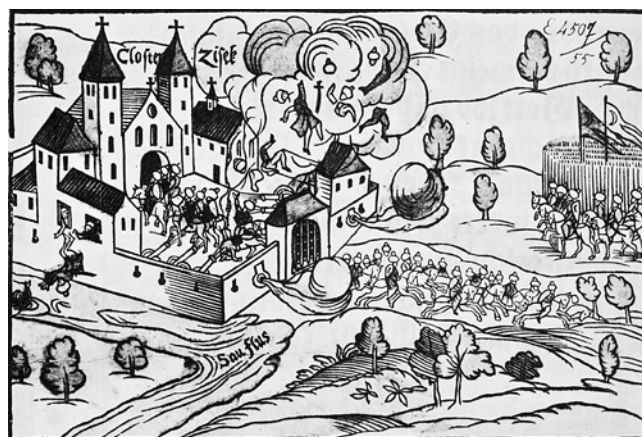
1. Bernard von Breidenbach, »Peregrinatio in terram sanctam«, Mainz 1486.; Poreč, drvorez Erharda Reuwicha

3. Martin Rota Kolunić, Šibenik, oko 1570.

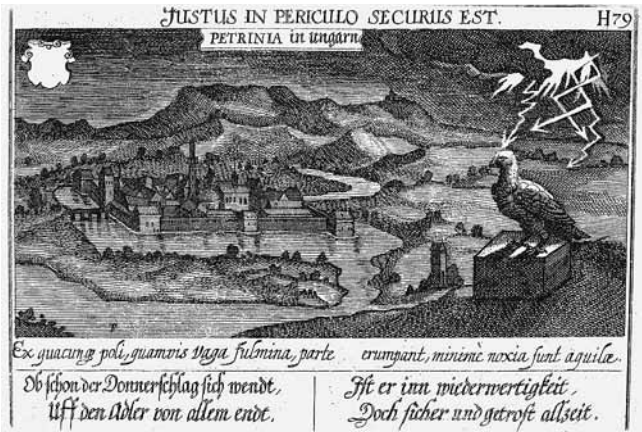
2. Dubrovnik, Jacopo Filippo Foresti da Bergamo, »Supplementum chronicarum«, Venecija 1492.

4. Wolfgang Halbmeister, letak uz bitku kod Siska, Augsburg 1592.

5. Wilhelm Dilich, »Ungarische Chronica...«, Kassel 1606., veduta Siska

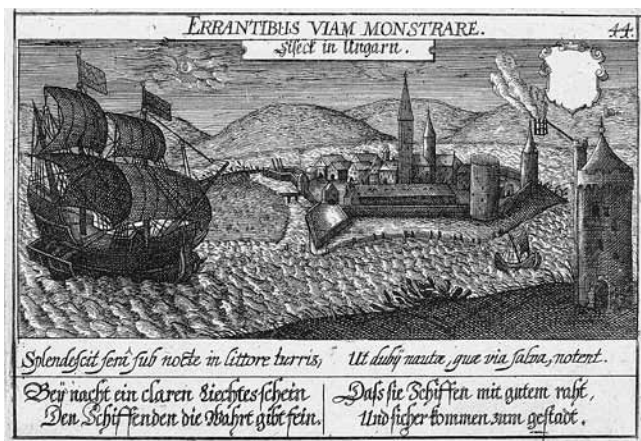
8. Daniel Meissner i Eberhard Kieser, »Sciographia cosmica«, Nürnberg 1638., veduta Petrinje

6. Hans von Aachen, Alegorija bitke kod Siska, oko 1600. (Beč, Vojnopovijesni muzej)

9. Daniel Meissner i Eberhard Kieser, »Sciographia cosmica«, Nürnberg 1638., veduta Šibenika

7. Daniel Meissner i Eberhard Kieser, »Thesaurus philopoliticus«, Frankfurt na Majni, 1625., veduta Siska s motom »Errantibus viam monstrare«

10. Daniel Meissner i Eberhard Kieser, »Thesaurus philopoliticus«, Frankfurt na Majni 1625., veduta Poreča